

DEFINITIVNO MONOGRAMIRANJE HRVATSKE LATINICE (PRIJEDLOG ZA ELIMINACIJU DIGRAMA)

VALENTIN PUTANEC
(Institut za jezik i jezikoslovlje, Zagreb)

UDK 811.163.42'35 (091)
Stručni članak
Primljen: 15. VI. 2000.

SAŽETAK. Autor izlaže prijedlog definitivnog monogramiranja hrvatske latinice (*ń, P, đ*, koji se pišu *nj, lj, dž*, prema zagrebačkoj Akademiji *ń, l, ĝ*).

Izlaže potom povijest hrvatske latinice te svih pokušaja kojima je cilj uvođenje monograma u hrvatsku grafiju (Pergošić 1574, Š. Budinić 1583, P. Vitezović o. 1700, Belostenec 1740, Jambrešić 1742, Lj. Gaj 1830). 1880. god. u Akademijin *Rječnik* uvedeni su grafemi *l, ń, ĝ* (*đ* je uveden krajem 19. st. u škole).

Autor kritizira »akademsku« grafiju, zaustavljajući se na kraju na monogramima *ń, P, đ*. Kao rješenje autor se zalaže za grafiju koja za sve grafeme ima samo »nadznakove« (*ć, č, đ, đ, P, ń, š, ž*). Na kraju svog članka autor raspravlja problem provedbe tih znakova (*ń, P, đ*).

Si desunt vires, tamen est laudanda voluntas.

1. Tomo Maretić u *Istoriji hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (Zagreb 1889), koja ide od 1495. (Bernardin Splićanin) do 1833. (Marijan Jaić), konstatira da je kod upotreba latinice u nas samo sedam glasova uvijek pisano kao u latinskom (to su: *a, b, d, l, o, p, r*, cf. str. 368.), dok su svi drugi (riječ je o 23 glasa) različito pisani, već prema tome o kojoj se fonetskoj pojavi radi, kako se naslanjaju na svoju nehrvatsku okolinu (češki, madžarski, njemački, talijanski, mletački), koja također ima latinicu prilagođenu svojem jezičnom sustavu (riječ je o 23 glasa, gdje se broje i znaci za *đ, dž, lj, nj, š, ž*). Pritom Maretić ustanovljuje da se u našim knjigama na latinici piše:

đ na 16 načina (*ch, chi, dg, dgi, dgj, di, dj, dy, g, gh, ghi, ghy, ghj, gi, gj, gy*)

dž na 14 načina (*cx, ç, dgy, di, dj dy, g, gh, gi, gj, gy, ĝ* [Pergošić], *ĝi* [Pergošić], *x*)

lj na 9 načina (*chl, gl, gli, glj, gly, li, lj, ly, l*)

nj na 9 načina (*chn, gn, gni, gnj, gny, ngn, ni, nj, ny*)

š na 22 načina (*hsh, s, sc, sci, scj, sh, ss, sf, sz, f, sc, sch, sci, sej, sç, fs, ff, ffc, fz, ß, z, x*)

ž na 18 načina (*ç g, s, sc, sci, sh, f, fc, fci, fcj, fg, fgi, fgj, fh, fs, z, x, xi*)

2. Suočeni s ovakvom situacijom, svi naši »kulturnjaci«, naročito oni koji su znali da postoje i slavenska pisma (glagoljica, ćirilica) koja idu iz vremena sv. Ćirila i sv. Metodija

(9. st.), a kojih je grafijski sustav gotovo dosljedno monogramiran (jedan znak za jedan glas), trudili su se unijeti neki red u tu poligramiranu latinicu. Dakako, nije se moglo mnogo učiniti zbog pritiska okoline. Ipak, Ivan Pergošić (početak 16. st. – 1592.) u *Dekretumu* (1574.) uzima *ġ* za *đ* (uveden krajem 19. st. od školskog ministarstva), a Š. Budinić (1530–1600.) pokušava oponašati Čeha Jana Husa (oko 1370. – 1415.) koji je napisao oko 1400. i spis *De orthographia* te u jednom rukopisnom *Konverzacijskom priručniku*, koji se pripisuje B. Kašiću, piše znakove *č*, *š*, *ž* (češke »husitske« znakove), koje ponavlja i u svojoj *Sumi* (1583.). U 18. st. (Belostenčev *Rječnik* je s kraja 17. st.) dva leksikografa u rječnicima pokušavaju naći neka rješenja. Tako J. Belostenec razlikovanje izgovora glasova *š* i *ž* označuje postponiranim akcentima (ako *˘*, onda *ž* [*Sàba* = *žaba*]; ako *˙*, onda *š* [*Sála* = *šala*; *Sálec* = *šalec*; ali pod *Sila* je trebao staviti *Sila* jer treba čitati *žila*]). Jambrešić je u *Rječniku* (1742.), jer mu je *s* = *ž* (*selezo*), prisiljen uvesti znak *ś* (*šega*). Belostenec je tu neodlučan: ima *selezo* za *železo*, ali i *sega* (= *šega*).

3. Najodlučniji stav neovisnosti o onodobnoj suvremenoj »zmešariji« svih vrsti grafija koje nalazi u pisaca, pokazuje krajem 17. st. Pavao Vitezović (1652. – 1713.). Njegova je zasluga da je proveo potpunu monogramnost u hrvatsku latiničku grafiju (tako i u njegovu rukopisnom *Lexiconu* iz oko 1700.):

c = *c*
ç = *č*
ć = *ć*
ġ = *đ*
ĝ = *dž*
ḷ i *ḷ* = *lj*
ń = *nj* (piše i *ñ*)
s = *š*
ʃ i samo *f* = *s*
x i *z* = *ž*.

4. Više se ugledajući u češku grafiju nego u rukopisni Vitezovićev *Lexicon*, Ljudevit Gaj je 1830. u *Kratkoj osnovi horvatsko-slavonskog pravopisanja* izveo monogramnost za sve glasove, ali u praksi su ostali još digramirani znakovi *lj*, *nj*, *dž* (*đ* je uveden krajem 19. st., v. gore).

5. Za znanstvene potrebe učenjaci su ipak morali pribjeći monogramiranju navedenih znakova *lj*, *nj*, *dž*. Tako je u HAZU (od 1880.) provedena poznata monogramnost *l*, *ń*, *ġ*, koju neki i danas tako pišu. Što se tiče reda u abecedi, *l*, i *ń* idu iza *l* i *n*, no *ġ*, premda je fonetski njegov red iza *đ*, zbog veze sa *g*, mora ići iza *g* (u *Rječniku* HAZU, sv. 3, str. 527–541). Tako dolazi do raskoraka fonetike s abecednim redom.

6. Moj je razlog što sada pišem o tim digramima upravo to što predlažem da se i u javnu upotrebu uvedu svi odgovarajući monogrami.

7. Ipak imam i nekoliko zamjerki u vezi sa znakom za te digrame. Znak *ń* je općeprihvaćen (Vitezović piše *ń* i *ñ*), a nalazi se i u drugih Slavena (Poljaci, Česi [u njih danas *ñ*]). Prema tome mislim da će se svi složiti da se u nas za *nj* piše *ń*. Za u nas rijetki fonem *dž* (turcizmi, *udžbenik*, *Džakarta*) predlažem da se uzme drugi znak (ne *ġ*) da bi se redosljed i fonetika doveli u sklad, tj. znak *đ*. Ovaj je fonem zaista u našem jeziku rijedak,

a drugom crtom u znaku samo upućujemo da se ne radi o *đ*, nego o njegovu fonetskom parnjaku *dž*.

8. Preostaje nam da riješimo slučaj digrama *lj*. On je zaista uvriježen u našoj grafiji tako reći od početka pismenosti na latinici (*Codex diplomaticus* 1, 1967, str. 6, za g. 852. piše *Liutamir*). Držeći se suprasegmentnosti svih naših današnjih znakova za znakove koji ne postoje u latinskom jeziku, odlučio sam da zamijenim i znak *l* koji upotrebljava HAZU. Pavao Vitezović je tu imao crticu uz *l* ili ispred njega (Vitezović: '*l*, *l*'). Nakon dugog promišljanja izabrao sam za *lj* znak kružić priljubljen uz *l* s nutarnje strane na hastu znaka, dakle: *Pubav*, *PubPeñe*, *NEDJEL^oM*, *ĐAVL^oI* (*đavlj!*), *Pevičar* (*L^oevičari*). Što se tiče velikih slova, jedino mi se čini (to je i dosadašnji problem pisanja velikog *ñ*) neobično *Ñ* (*Nemačka*). Veliko *đ* je vrlo sretno riješeno (*Đamija*, *Đakarta*).

9. Teško je tu navesti sve razloge koji vojuju za definitivno monogramiranje naše latinice. Prvi je razlog činjenica da ne možemo kazati da je provedena misao P. Vitezovića (17. st.) i Ljudevita Gaja (19. st.) da je naša latinica potpuno monogramirana. Protivnici ove zamisli o konačnoj monogramnosti navode svoje razloge da se radi samo o tri fonema pa da to nije veliki teret za grafiju. Drugi je razlog »ekonomske« prirode: uvođenjem monograma znatno se smanjuje prostor u pismu i u tisku. Ne bih tu navodio neku statistiku, ali sam stvar dosta proučavao, te mogu tvrditi da se radi o dosta velikom prostoru koji dobivamo redukcijom ovih digrama (slično sam u svoje vrijeme [*Hrvatski dijalektološki zbornik* 10, 1997] pokazao »ekonomičnost« kraćih prema dužim oblicima u slučaju sufiksa *-aona* prema *-aonica*). Treći je razlog kulturno-historijski: sve adaptirane latinične grafije smijeraju da postanu potpuno monogramirane da bi se postiglo savršenstvo grafijskog sustava.

10. Potaknut i potrebama struke (grafija u znanstvenom radu) i dugogodišnjim drugovanjem s urednicima i piscima Akademijina *Rječnika*, konačno sam odlučio uplesti se u ovo »osinje gnijezdo« i iznijeti svoje razloge za konačno monogramiranje naše latinice. Pritom sam iznio i kritiku dosadašnjih predloženih monograma (*l*, *g*) i predložio svoje rješenje (*P L^o*, *đ*, *Đ*), a zadržao davno prihvaćeno *ñ* za nj. Mojim rješenjem upotrebljava se za sve znakove naše latinice samo nadznak: *ć*, *č*, *đ*, *đ*, *p*, *ñ*, *š*, *ž*. Nema podznaka (*l* sa podznakom), svuda vlada nadznakovlje.

11. Pitanje provedbe ovog mog prijedloga je gotovo beznažno. Koncem 19. st. u škole je naredbom ministarstva uveden znak *đ*. Sličnu situaciju u današnje vrijeme ne možemo zamisliti. Mogao bi se u Ministarstvu kulture i znanosti formirati Odbor za pitanje »latiničnog pisma«, koji bi mogao rješavati ovo pitanje. Ne moraju se, dakako prihvatiti svi moji prijedlozi. Mogli bi i dnevni listovi pokušati od vremena na vrijeme po jednu stranicu objaviti ovim znakovima. Tako bi se narod mogao »naviknuti« i na te znakove (*ñ*, *Ñ*, *đ*, *Đ*, *p*, *L^o*). Uglavnom, i meni se čini da se u ovom mojem pisanju radi možda i o Sizifovu poslu koji ima malo izgleda da se provede, odnosno koji će se teško provesti.

LE MONOGRAMMAGE DEFINITIF DES LETTRES LATINES EN CROATE (UNE PROPOSITION POUR L'ÉLIMINATION DES DIGRAMMES)

RÉSUMÉ. L'auteur publie ici une proposition dont le but serait le monogrammage définitif des lettres latines croates (il s'agit des lettres *ñ*, *p*, *đ* qui son écrites *ñj*, *lj*, *dž*, dans l'Académie de Zagreb *ñ*, *l*, *g*).

2° L'auteur esquisse l'histoire latine chez les Croates ainsi que toutes les tentatives dont le but était d'introduire les monogrammes dans la graphie croate (Pergošić 1574, Š. Budinić 1583, P. Vitezović autour 1700,

Belostenec 1740, Jambrešić 1742, Lj. Gaj 1830). En 1880. dans le *Dictionnaire de l'Académie de Zagreb* sont introduits les graphèmes *l, n, ġ* (*đ* est introduit à la fin du 19ème siècle dans les écoles).

3° L'auteur propose une critique de la graphie »académique« et il s'arrête à la fin aux monogrammes *n, P, đ*. A la suite de la solution de l'auteur on obtient une graphie qui a pour tous les graphèmes seulement les »supra-signes« (*ć, č, đ, đ̄, P, n, š, ž*).

4° A la fin de l'article l'auteur discute le problème de la mise à exécution de ces signes (*n, P, đ̄*).